Journal Website

Article history:
Received 11 May 2026
Revised 25 September 2026
Accepted 03 October 2026
Initial Publication 06 November 2026
Final Publication 22 December 2026

Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History

Volume 5, Issue 4, pp 1-17

Reasons and Contexts for the Failure of the Bábí Uprising in Mazandaran from the Perspective of Bahá'í Historiography

Emamali. Shabani[1*], Mahjobeh. Heidari Cherati[2]

[1] Associate Professor, Department of History, University of Mazandaran, Babolsar, Iran
[2] MA, Department of History, Faculty of Humanities, University of Mazandaran, Mazandaran, Iran

*** Corresponding author email address**: e.shabani@umz.ac.ir

A r t i c l e I n f o

Article type:
Original Research

How to cite this article:
Shabani, E. & Heidari Cherati, M. (2026). Reasons and Contexts for the Failure of the Bábí Uprising in Mazandaran from the Perspective of Bahá'í Historiography. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, *5*(4), 1-17.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

A B S T R A C T

The causes of the failure of the Bábí uprising in Mazandaran have been examined from various historiographical perspectives. Qajar-era, Pahlavi-era, and Islamic Republic historiography, on the one hand, and domestic and foreign historiography, on the other, have each addressed the event from a particular perspective. Nevertheless, despite its significance and relevance, Bahá'í historiography—which is itself closely connected with the Bábí movement—has not thus far been fundamentally examined as an independent subject of research. Accordingly, by posing the central question of how Bahá'í historiography interprets the failure of the Bábí uprising in Qajar-era Mazandaran, the present study employs a descriptive-analytical method and examines the most important studies associated with the Bahá'í historiographical tradition. The findings indicate that, from a political perspective, internal divisions, the sociopolitical immaturity of society, the surrender of some Bábís to government forces accompanied by the disclosure of information concerning the Bábís' circumstances, simultaneous confrontation with both government authorities and religious scholars, the scholars' fatwas of jihad, threats against ordinary people who refused to comply with these fatwas, and the cooperation of religious scholars and seminary students with government forces all contributed to the uprising's failure. Bahá'í historiography further identifies several military causes, including the imbalance in manpower and military equipment, the Bábís' lack of military training, the prevention of local people and followers of the Báb from joining those inside the fortress because the attacking forces had blocked all access routes, the relatively inadequate fortifications of the fortress, the government forces' possession of artillery, the arrival of approximately ten to twelve thousand government soldiers and volunteers during the final days of the battle, and the availability of military fortifications to government forces. Moreover, some Bahá'í historiographical narratives seek to present the Bábís' conduct as defensive rather than offensive, an interpretive tendency that may also be traced as an explanation for their defeat. From a socio-religious perspective, fundamental conflicts between Shi'i scholars and the Bábís over various religious issues, together with differing patterns of interaction with political authority and power, and consequently the prominent role of anti-Bábí scholars in mobilizing and inciting the public, are regarded as significant factors. From an economic perspective, the prolongation of the siege, the prevention of assistance from reaching the Bábís, the exhaustion of food supplies, and the attacking forces' cutting off the Bábís' access to water are also identified as contributing causes.

Keywords: *Bábí uprising, Mazandaran, Bahá'í historiography.*

EXTENDED ABSTRACT

The Bábí uprising in Mazandaran constitutes one of the most consequential episodes in the political and religious history of Qajar Iran and represents a decisive turning point in the historical development of the Bábí movement. The conflict surrounding Shaykh Tabarsí Fort not only resulted in the deaths of a considerable number of the Báb's followers but also contributed to the gradual termination of the movement's organized political and military presence in Iranian society. The causes of the uprising's failure have been interpreted differently across Qajar, Pahlavi, post-revolutionary Iranian, foreign, Bábí, and Bahá'í historiographical traditions. These interpretations are frequently shaped by ideological presuppositions, political commitments, and contrasting assessments of the relationship among the Bábís, the Qajar state, the Shi'i religious establishment, and the local population. Bahá'í historiography is particularly important because of the close historical and doctrinal relationship between the Bábí and Bahá'í movements. Nevertheless, despite the extensive body of historical writing produced by Bahá'í authors, the representation of the causes and contexts of the Bábí defeat in Mazandaran has rarely been investigated as an independent historiographical problem. Most previous works have concentrated on reconstructing the sequence of events, introducing prominent Bábí leaders, describing the siege, or examining the general political and social origins of the movement, rather than critically analyzing how Bahá'í historiography explains its failure. Works such as *The Incident of Shaykh Tabarsí Fort* and *Matali al-Anwar* provide detailed accounts of the formation, defense, siege, and fall of the fort, but their principal objective is historical narration rather than systematic historiographical criticism (Zabihi Moghadam, 2002; Zarandi). Similarly, broader studies of the Bábí movement and Qajar politics discuss the religious, political, and social circumstances of the conflict without focusing exclusively on the explanatory structure of Bahá'í narratives concerning defeat (Amanat, 2011; Nikousefat, 2009; Vahman, 2009). The present study therefore addresses the following central question: How does Bahá'í historiography interpret the reasons and contexts for the failure of the Bábí uprising in Mazandaran during the Qajar period?

The study employs a descriptive-analytical method based on a critical examination of major works associated with Bahá'í and Bábí historiographical discourse. The sources were selected because of their direct treatment of the Shaykh Tabarsí conflict, their influence on subsequent interpretations of the Bábí movement, or their significance in the construction of Bahá'í historical memory. The study does not merely reconstruct the military sequence of the uprising; rather, it identifies, classifies, and evaluates the explanatory patterns through which Bahá'í historians have interpreted the defeat. The findings were organized into four principal analytical dimensions: political, military, socio-religious, and economic. This classification makes it possible to distinguish between immediate operational causes and broader structural conditions, while also identifying the ideological assumptions embedded in the narratives. Bahá'í historiography is treated here not as a neutral repository of factual information but as a form of sectarian historiography whose accounts are influenced by the religious identity, collective memory, and legitimizing concerns of the community that produced them. Such historiography frequently seeks to defend the Bábí movement against official Qajar accusations, emphasize the suffering and victimization of its followers, question the legitimacy of state violence, and present the Bábís' actions as defensive rather than aggressive. It may also reinterpret the conflict through symbolic analogies with early Islamic history, Shi'i martyrdom narratives, and the concept of defensive jihad. These tendencies are especially visible in narratives that stress the moral superiority of the besieged Bábís, the deceitfulness of government

commanders, the religious hostility of the ‘ulama, and the disproportionate military power of the Qajar forces (Golpayegani; Mohammad Hosseini, 1995; Sadeghi Pari, 2018). The study therefore examines not only the causes explicitly stated in Bahá’í sources but also the rhetorical strategies through which military defeat is transformed into religious sacrifice, moral resistance, and historical legitimacy.

From the political perspective, Bahá’í historiography attributes the failure of the uprising to a combination of state consolidation, clerical intervention, internal divisions, and political deception. The uprising coincided with the accession of Naser al-Din Shah, when the Qajar government was particularly sensitive to disturbances that might threaten the authority of the new monarch. The government therefore regarded the Bábí mobilization in Mazandaran as a serious political and security challenge that had to be suppressed rapidly and decisively (Nikousefat, 2009). The role of Amir Kabir and the superior administrative and military capacity of the central state are also considered important in explaining the eventual defeat (Adamiyat, 1982). Bahá’í accounts place particular emphasis on the alliance between the Qajar authorities and Shi‘i religious scholars. According to these narratives, the issuance of jihad and takfir fatwas mobilized both ordinary people and seminary students against the Bábís and gave religious legitimacy to state repression. The declarations attributed to the scholars of Barfurush and Sari reportedly defined fighting the Bábís as a religious obligation and portrayed refusal to participate as a sign of exclusion from Islam (Mazandarani & Fazel; Mohammad Hosseini, 1995). Bahá’í historiography consequently presents the conflict as a simultaneous confrontation with two interconnected centers of power: the Qajar state and the Shi‘i clerical establishment. Some accounts argue that opposition to the Bábís strengthened cooperation between these two institutions and revived the social influence of the clergy (Amanat, 2011; Vahman, 2009). Internal political weaknesses are also identified, including the departure or surrender of certain participants, the disclosure of confidential information concerning conditions inside the fort, and the decline of unity among the defenders. The surrender of some individuals to government forces allegedly enabled the besiegers to obtain intelligence regarding the Bábís’ numbers, provisions, morale, and defensive capacity (Johnson, 1994; Kashani, 1949). Finally, Bahá’í narratives emphasize the use of political and religious deception by Qajar commanders, particularly written guarantees of safety, oaths on the Qur’an, and promises of reconciliation that persuaded the remaining Bábís to leave the fort and surrender their weapons (Ahdieh, 2019; Zarandi). In this interpretation, defeat resulted not only from political isolation but also from the violation of agreements by the victorious forces.

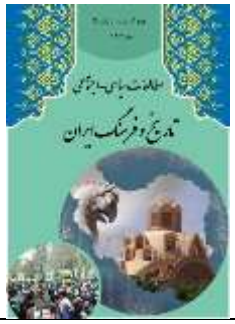
The military explanations offered by Bahá’í historiography are centered on the imbalance in manpower, weaponry, fortifications, military training, logistical access, and external reinforcement. Bahá’í sources generally maintain that the Bábís entered Shaykh Tabarsí Fort out of necessity rather than as part of a premeditated plan to establish a military base. The fort is described as a site with rudimentary defensive structures that required the construction of walls, trenches, and small towers after the Bábís’ arrival (Johnson, 1994; Zabihi Moghadam, 2002). These sources repeatedly emphasize that the defenders lacked adequate fortifications for a prolonged siege and possessed only a limited number of firearms, swords, daggers, horses, and trained fighters (Kashani, 1949; Mirza Shirazi). In contrast, the government forces are portrayed as numerically overwhelming, continually reinforced, and increasingly well equipped with artillery. Some accounts claim that several thousand soldiers initially surrounded the fort and that between ten and twelve thousand soldiers and volunteers participated during the final stages of the conflict (Mazandarani & Fazel; Mirza Shirazi). Although such figures may reflect exaggeration, they reveal the interpretive tendency to explain defeat through extreme military asymmetry. The arrival of artillery from

Tehran, the construction of government defensive positions, and the placement of cannon on elevated structures are represented as decisive developments that allowed the besiegers to dominate the fort (Zarandi). Bahá'í sources also stress that the closure of roads prevented additional Bábís and local supporters from joining the defenders. Those attempting to reach the fort were reportedly arrested, while the besieged group remained isolated and unable to receive reinforcements (Mazandarani & Fazel; Zarandi). The death of influential leaders, especially Mulla Husayn Bushru'i, is further described as a major cause of declining morale and military effectiveness. However, Bahá'í historiography contains significant internal contradictions: while certain narratives depict Mulla Husayn and his companions as peace-seeking individuals unfamiliar with warfare, others present them as exceptionally courageous and almost invincible fighters (Kashani, 1949; Nikousefat, 2009). Such contradictions suggest that the narratives simultaneously seek to emphasize both the defensive innocence and the heroic military capacity of the Bábís. The use of miraculous, highly heroic, and numerically exaggerated descriptions also appears to transform the conflict into a sacred struggle whose military defeat is compensated by moral and spiritual triumph (Zarandi).

The socio-religious and economic dimensions are closely connected in Bahá'í explanations of the uprising's failure. From the socio-religious perspective, the Báb's claims concerning the Hidden Imam, the Promised Mahdi, and religious authority directly challenged the doctrinal legitimacy, social prestige, and material interests of the dominant Usuli clerical establishment (Amanat, 2011). Bahá'í historians therefore interpret clerical hostility not merely as a theological reaction but also as a response to the perceived erosion of religious and social authority. The considerable presence of clerics and seminary students among the Bábís may have intensified this conflict because the movement attracted individuals from within the religious establishment itself (Forouzesh, 2017; Zabihi Moghadam, 2002). These sources argue that anti-Bábí preaching, accusations of heresy, public fear, and religious mobilization encouraged local communities to participate in the conflict. The Bábís were portrayed as enemies of Islam and public order, while the Qajar state presented their suppression as a religious necessity (Zabihi Moghadam, 2002; Zarandi). Bahá'í historiography counters these accusations by characterizing the defenders' struggle as defensive jihad and by insisting that they did not intend to seize territory or overthrow the government (Golpayegani; Nikousefat, 2009). This interpretation is reinforced through analogies with early Islam and Shi'i martyrdom, especially the events of Karbala, the denial of water, betrayal under the cover of religious oaths, and the sacrifice of a small group surrounded by superior forces. Economically, the prolongation of the siege severely weakened the defenders. Government forces blocked roads, prevented supplies from reaching the fort, cut off access to water, and exhausted the Bábís through hunger and deprivation (Mazandarani & Fazel; Mohammad Hosseini, 1995). Bahá'í narratives report that the defenders gradually consumed their remaining livestock, horse meat, leather, dry grass, boiled bones, and limited quantities of warm water (Ahdieh, 2019; Zarandi). Some sources also acknowledge that the Bábís had previously obtained food, weapons, and horses through raids or military victories, while other accounts insist that they paid local villagers for provisions (Kashani, 1949; Zabihi Moghadam, 2002). Despite these inconsistencies, the broader explanatory pattern is clear: prolonged isolation, the exhaustion of provisions, the prevention of external assistance, and the deterioration of physical strength were fundamental factors in the collapse of resistance.

In conclusion, Bahá'í historiography explains the failure of the Bábí uprising in Mazandaran through an interconnected set of political, military, socio-religious, and economic causes. Politically, the

movement was weakened by the consolidated reaction of the Qajar state, clerical mobilization, internal divisions, intelligence leaks, and deceptive promises of security. Militarily, the Bábís faced a profound imbalance in numbers, training, weapons, fortifications, artillery, and access to reinforcements. Socially and religiously, the conflict developed within an environment of doctrinal hostility, public incitement, competing claims to religious authority, and cooperation between the state and the Shi‘i clerical establishment. Economically, the prolonged siege, blockade of communication routes, interruption of food supplies, deprivation of water, and physical exhaustion of the defenders made continued resistance impossible. At the same time, Bahá’í historiography does not merely enumerate these factors; it organizes them within a broader narrative of victimization, martyrdom, defensive struggle, and moral superiority. Its accounts frequently magnify the military power of the government, minimize the offensive capacities of the Bábís, emphasize betrayal and religious deception, and compare the besieged community with sacred figures and events in Islamic and Shi‘i history. Consequently, the historical defeat of the uprising is reinterpreted as a morally meaningful sacrifice rather than a simple political and military failure. The study demonstrates that the distinctive character of Bahá’í historiography lies not only in the events it records but also in the ideological and rhetorical framework through which it explains those events, attributes responsibility, legitimizes the Bábí cause, and preserves the collective memory of Shaykh Tabarsí as a foundational episode of suffering, resistance, and religious identity.

مطالعات سیاسی–اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران

دوره ۵، شماره ۴، صفحه ۱۷-۱

وبسایت مجله

تاریخچه مقاله
دریافت شده در تاریخ ۲۱ اردیبهشت ۱۴۰۵
اصلاح شده در تاریخ ۳ مهر ۱۴۰۵
پذیرفته شده در تاریخ ۱۱ مهر ۱۴۰۵
اولین انتشار در تاریخ ۱۵ آبان ۱۴۰۵
انتشار نهایی در تاریخ ۱ دی ۱۴۰۵

دلائل و زمینه‌های شکست شورش بابیه در مازندران از منظر تاریخنگاری بهائی

امامعلی شعبانی[۱*]، مهجوبه حیدری چراتی[۲]

۱. دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مازندران، مازندران، ایران
۲. کارشناسی ارشد، گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مازندران، مازندران، ایران

[*]ایمیل نویسنده مسئول: e.shabani@umz.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله
پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:
شعبانی، امامعلی.، و حیدری چراتی، مهجوبه. (۱۴۰۵). دلائل و زمینه‌های شکست شورش بابیه در مازندران از منظر تاریخنگاری بهائی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۵(۴)، ۱۷-۱.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

چکیده

علل شکست شورش بابیه در مازندران از مناظر مختلف تاریخنگاری بدان نگریسته شده است. تاریخنگاری عصر قاجاریه، پهلوی، جمهوری اسلامی از یکسو و نیز تاریخنگاری داخلی و خارجی هر کدام از منظری بدان پرداخته اند. لیکن نوع تاریخنگاری فرقه بهائیت که خود ارتباط تنگاتنگی با فرقه بابیت دارد، علیرغم اهمیت و موضوعیت، تا کنون به عنوان یک پژوهش مستقل اساسا مورد توجه قرار نگرفته است. لذا پژوهش با طرح این پرسش بنیادین که تاریخنگاری بهائیت چه تحلیلی از شکست شورش فرقه بابیه در مازندران عصر قاجاریه دارد؟ به روش توصیفی-تحلیلی و با رجوع به مهمترین پژوهشهای منتسب به جریان تاریخنگاری بهایی دریافته است که به لحاظ سیاسی؛ اختلافات داخلی، عدم بلوغ سیاسی-اجتماعی جامعه، پناهندگی برخی از بابیان به قوای دولتی توام با افشای وضعیت بابیان، مبارزه با دو جناح دولتیان و علمای مذهبی، فتاوی جهادی علماء و نیز تهدید مردم عادی در استنکاف از عمل به این فتواها، همراهی علماء و طلاب با قوای دولتی در این شکست اثرگذار بوده است. همچنین تاریخنگاری بهائیت معتقد است که عدم توازن به لحاظ عِدّه و عُدّه، فقدان آموزش نظامی بابیان، ممانعت از پیوستن مردم و پیروان بابیه در قلعه و به دلیل مسدود کردن تمام راهها توسط نیروهای مهاجم، استحکامات نه چندان مناسب قلعه، برخورداری قوای دولتی از توپخانه، ورود حدود ده تا دوازده هزار نفر سرباز دولتی و داوطلب در روزهای پایانی نبرد و وجود استحکامات نظامی برای قوای دولتی به عنوان علل نظامی شکست شورش بیان شده است. ضمن آن که سعی بر القاء رویکرد دفاعی و نه تهاجمی در برخی از روایتهای تاریخنگاری بهائی به عنوان عامل شکست قابل ردیابی است. در بعد اجتماعی-مذهبی تضادهای بنیادین بین علمای شیعی و در مباحث مختلف مذهبی، در کنار نوع تعاملات با قدرت و سیاست و در نتیجه حضور پر رنگ علمای مخالف بابیت در تحریک و تهییج عمومی عامل مهمی قلمداد شده است. از منظر اقتصادی نیز طولانی شدن محاصره، ممانعت از امدادرسانی به بابیان، اتمام آذوقه و بستن آب به روی بابیان توسط نیروهای مهاجم بیان گردید.

کلیدواژگان: *شورش بابیه، مازندران، تاریخنگاری بهائی.*

مقدمه

شورش بابیه در مازندران، خود به‌عنوان یک رخداد مهم در تاریخ تحولات عصر قاجاریه و نیز، مهم‌تر از آن، در تاریخ این فرقه خودنمایی می‌کند؛ حادثه‌ای سرنوشت‌ساز که البته در پایان دادن به حیات سیاسی ـ مذهبی این فرقه بی‌تأثیر نبود. متعاقباً، تحلیل علل شکست آن نیز از منظرها و نگرش‌های مختلف تاریخ‌نگاری درخور توجه است؛ نگرش‌هایی که گاهی با یکدیگر تضادهای اساسی دارند؛ به‌خصوص تاریخ‌نگاری غرض‌آلود[1] رسمی با تاریخ‌نگاری بابی و بهائی. لذا پژوهش، با طرح این پرسش اساسی که تاریخ‌نگاری بهائی چه تحلیلی از شکست شورش فرقه بابیه در مازندران عصر قاجاریه دارد، به روش توصیفی ـ تحلیلی و با رجوع به مهم‌ترین پژوهش‌های مربوطه، سعی کرده است تا به کالبدشکافی موضوع بپردازد.

به لحاظ پیشینه، بایستی گفت درباره شورش بابیه در مازندران و واقعه قلعه شیخ طبرسی پژوهش‌های متعددی انجام شده است، اما بخش عمده این آثار به روایت تاریخی واقعه، معرفی رهبران بابی یا بررسی زمینه‌های سیاسی و اجتماعی شکل‌گیری شورش پرداخته‌اند و کمتر به تحلیل نحوه بازنمایی علل شکست این شورش در تاریخ‌نگاری بهائی توجه کرده‌اند. لذا پژوهش از بسندگی لازم برخوردار نیست؛ حال آن‌که موضوع ذاتاً به‌عنوان یک مقوله مهم در منظومه فکری پژوهشگران تاریخ مطرح است. در همین راستا، ما صرفاً با داده‌های پراکنده در پژوهش‌های تاریخی مربوط به فرقه بهائیت و در خصوص شورش بابیه در مازندران و علل شکست آن روبه‌رو هستیم؛ که از جمله آن می‌توان به اثر «واقعه قلعه شیخ طبرسی» (Zabihi Moghadam, 2002) اشاره کرد که با بهره‌گیری از منابع بابی و بهائی، روند شکل‌گیری، محاصره و سقوط قلعه را بازسازی کرده و برخی عوامل نظامی و اجتماعی شکست شورش را نیز مورد توجه قرار داده است؛ بااین‌حال، هدف اصلی اثر، روایت واقعه است و نه تحلیل انتقادی تاریخ‌نگاری بهائی. «مطالع‌الانوار» (Zarandi) گرچه شرحی مفصل از وقایع شورش بابیه در مازندران ترسیم می‌کند، اما به دلیل ماهیت روایی و اعتقادی خود، فاقد رویکرد تحلیلی نسبت به شیوه روایت و عوامل شکست شورش است. علاوه بر این، پژوهش‌های با گفتمان تاریخی بهائی، همچون عباس امانت، سهراب نیکوصفت و فریدون وهمن، هر یک از منظری متفاوت به زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی جنبش بابیه پرداخته‌اند و در خلال مباحث خود به برخی روایت‌های بهائی درباره واقعه قلعه شیخ طبرسی اشاره کرده‌اند. اما تمرکز اصلی آن‌ها بر تحلیل کلی جنبش بابیه یا سیاست‌های دولت قاجار بوده است، نه بررسی انتقادی روایت‌های تاریخ‌نگاری بهائی درباره علل شکست این شورش. نتیجه آن‌که بررسی پیشینه نشان می‌دهد که اگرچه منابع و پژوهش‌های متعددی درباره شورش بابیه در مازندران وجود دارد، لیکن تاکنون پژوهشی که به‌طور مستقل و نظام‌مند، روایت‌های تاریخ‌نگاری بهائی را درباره علل و زمینه‌های شکست این شورش تحلیل، دسته‌بندی و نقد کند، انجام نشده است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر آثار شاخص تاریخ‌نگاری بهائی، تبیین این روایت‌ها را در چهار محور سیاسی، نظامی، اجتماعی ـ مذهبی و اقتصادی بررسی کرده و ویژگی‌های تحلیلی این نوع تاریخ‌نگاری را آشکار سازد؛ ضمن آن‌که ساختار تحلیلی را، برخلاف پژوهش‌های پیشین، اساس کار خود قرار داده است.

تاریخ‌نگاری در نحله‌ها و فرقه‌های مختلف خود از ایدئولوژی آن به‌شدت تأثیر می‌پذیرد؛ به‌خصوص آن‌که اگر آن فرقه همچنان دارای بعد سیاسی و درعین‌حال جریانی مورد مناقشه باشد. در همین راستا، فرقه بهائیت در راستای منافع خود و به‌سان دیگر نحله‌ها و فرقه‌ها، سعی خود را به کار برده است تا از ابزار نافذ تاریخ و تاریخ‌نگاری در جهت اثبات هویت خود سود جوید؛ روایتی از گذشته و به‌ویژه گذشته‌ای که با

[1] . به طورمثال ناسخ التواریخ که روایتهای بسیارغرض آلودی را در خصوص فرقه بابیه و به ویژه شورش آنان بیان می دارد(در این خصوص ر.ک.به: کوزنتسوا، ۱۳۵۸: ۱۳۷). همچنین تاریخنگاریهای رسمی دیگری چون روضۀ الصفای ناصری(هدایت، ۱۳۸۰: ۸۵۰۴/۱۰-۸۴۷۳)،تاریخ قاجار: حقایق الاخبار ناصری(خورموجی، ۱۳۴۴: ۵۸/۲-۵۷)،مفتاح باب الابواب، یا تاریخ باب و بهاء(زعیم الدوله تبریزی، بی تا: ۱۴۹-۱۴۶) در این خصوص قابل ذکر هستند که نگرشهای انتقادی و در بعد منفی را نسبت به جریان بابیه تبلیغ و القاء می کنند.

آن پیوند ناگسستنی دارد، ارائه نماید تا مانع از ارائه روایت‌های متفاوت یا حتی متضاد از حوادثی شود که با هویت فرقه مذکور به‌شدت گره خورده است. فراوانی قابل‌توجه تدوین کتب و مقالات تاریخی، به‌ویژه پیرامون تاریخ معاصر ایران، بر این امر بیش‌ازپیش صحه می‌گذارد. تردید بر تاریخنگاری‌های موجود، ارائه تصویری مظلوم‌نمایانه از جریان‌ها و اشخاص متعلق به این فرقه، ادعای ارائه جریانی سالم در تاریخنگاری، ادعای روشنگری تاریخی، توجیه و دفاع یا بزرگ‌نمایی جریانی در تحولات تاریخی، سانسور برخی از واقعیت‌های تاریخی و... از کلان‌شاکله‌های ترسیمی توسط تاریخنگاری بهائی است که خود از ایدئولوژی آن تأثیر می‌پذیرد (Sadeghi Pari, 2018).

شکست شورش بابیه در مازندران

مازندران در تاریخ شورش بابیه و تحولات آن از جایگاه بسیار حائز اهمیتی برخوردار است؛ به‌خصوص آن‌که سرنوشت سیاسی آن با این منطقه از جغرافیای ایران به‌شدت گره خورده است. در همین راستا، حادثه قلعه شیخ طبرسی و کشته شدن تعداد قابل‌توجهی از بابیان، که گاهی تا ۱۵۰۰ نفر نیز برآورد گردیده است، به‌عنوان نقطه عطفی در حیات سیاسی این فرقه به شمار می‌آید (Zabihi Moghadam, 2002). ضمن آن‌که بعد از آن نیز حوادثی، به‌ویژه در مازندران، به وقوع پیوست که عملاً به‌منزله پایان فعالیت سیاسی، مذهبی و اجتماعی آن در گستره جامعه ایرانی بود. اگر از تحلیل‌های کلان پیرامون دلایل و زمینه‌های پیدایش و گسترش فرقه بابیت عبور کنیم (Amanat, 2004; Nazif, 2021)، به نظر می‌رسد شرایط سیاسی، اجتماعی و حتی اقتصادی مازندران عصر قاجاریه بسترهای هرچند اندک را برای اقبال عمومی نسبت به این فرقه و درنتیجه تکاپوهای سیاسی ـ نظامی آن فراهم ساخت (Nikousefat, 2009). وضعیتی که در کنار حضور برخی از رهبران بابی ـ همچون قدوس بارفروشی ـ نمی‌توانسته است در مقاومت نسبتاً دیرپای قوای شورشی بابیه در این منطقه بی‌تأثیر باشد. البته تاریخ تحولات سیاسی مازندران حکایت از آن دارد که شورش بابیه، هرچند شهرهای مهمی را درگیر خود ساخت، لیکن درنهایت به شکست انجامید. در این میان، گرچه توانمندی‌های برتر نظامی دولت قاجاریه، آن‌هم در زمان صدارت میرزا تقی امیرکبیر، نقش اساسی در شکست این شورش داشت (Adamiyat, 1982)، لیکن نمی‌بایست از علل بومی آن، از جمله مخالفت با این فرقه در سطوح عمومی و بالای مذهبی ـ سیاسی جامعه، نیز غفلت کرد (Nikousefat, 2009). منابع تاریخی حکایت از آن دارند که علاوه بر واقعه قلعه شیخ طبرسی، مجموعه‌ای از نزاع‌ها و زد و خوردهای خونین [به‌ویژه به مرکزیت بارفروش] بین بابیان با قوای دولتی و نیز با مردم عادی و البته به تحریک علمای مذهبی و حاکمان محلی، در قبل و بعد از حادثه قلعه به وقوع پیوست. این جنگ‌ها [با توفیقات مختصر، موقت و گذرای بابی‌ها] عمدتاً به شکست آنان و کشتار تعداد قابل‌توجهی از پیروانشان انجامید (Etezad al-Saltaneh, 1983; Modarresi Chahardehi, 1972; Sepehr, 1998).

دلایل و زمینه‌های سیاسی

تاریخنگاری بهائی بر این باور است که دلایل و زمینه‌های سیاسی را می‌بایست به‌عنوان نخستین علت شکست شورش بابی‌ها در مازندران به شمار آورد. مجموعه شورش آنان و به‌ویژه قلعه شیخ طبرسی، هم‌زمان با جلوس ناصرالدین‌شاه بر تخت شاهی به وقوع پیوست. این مسئله مهمی برای حکومت قاجار بود که هرگونه شورشی را در این مقطع حساس فرو نشاند (Nikousefat, 2009). لذا شاه قاجار و صدراعظم وقت، یعنی امیرکبیر، از برخی علمای تهران حکم شدید و فتوا بر قتل اصحاب قلعه گرفتند (Mazandarani & Fazel).

ظاهراً فتاوای فقهای مازندران و در رأس آن سعیدالعلماء، تأثیر بیشتری بر افکار عمومی عصر داشته است؛ زیرا شورش در جغرافیای مازندران به وقوع می‌پیوست و میزان حمایت یا عدم حمایت مردم این منطقه، خود می‌توانست در سرنوشت آن اثر قابل‌توجهی بگذارد. مطابق فتاوای علمای بارفروش و ساری، «منادیان ندا در دادند که به حکم سعیدالعلما و سایر علما... جهاد با بابیه واجب است و هر کس از این امر تخلف کند، از دین اسلام خارج و مردود است» (Mazandarani & Fazel; Mohammad Hosseini, 1995). متعاقباً، با این حکم سنگین، نه‌تنها بابیان مهدورالدم شناخته می‌شدند، بلکه هر مسلمانی که از مبارزه با آنان استنکاف می‌کرد، خود از دایره مسلمانی خارج شناخته می‌شد.

تاریخ‌نگاری بهائی اعتراف دارد که فتاوای جهادی ـ تکفیری مذکور تأثیرات قابل‌توجهی بر عموم مردم گذاشته و به نوشته فاضل مازندرانی، «تمام طبقات مردم از خاص و عام هجوم بردند؛ خصوصاً اراذل و اوباش که با چوب و سنگ و کلنگ و کارد و شمشیر و تفنگ بر قتل و غارت آماده شدند» (Mazandarani & Fazel). در پژوهشی دیگر، این‌گونه نتیجه‌گیری شده است که «ملایان تنها راه مبارزه با دین جدید را تکفیر و کشتن بابیان... می‌دانستند» (Vahman, 2009).

البته تاریخ‌نگاری بهائی سعی کرده است اختلاف دیدگاه بین علمای مخالف بابیه را، به‌ویژه در مسئله فتوای تکفیر، با غلظت بیشتری به تصویر کشد. چنان‌که فاضل مازندرانی اشاره دارد که برخی از روحانیون مجاهدی که برای مبارزه با بابیان در دو فرسنگی قلعه مستقر بودند، پس از استماع فتواهای مذکور تمایلی برای نبرد با بابیان نداشتند. ضمناً گفته شده است که آنان از ملاسعید بارفروشی و نیز حاکم مازندران، به علت صدور فتاوای جهادیه، گلایه کردند؛ زیرا معتقد بودند که فتوای کفر صرفاً «به امر پیامبر یا امام یا مجتهد جامع‌الشرایط است و اینان که اهل ایمان‌اند و از کفرشان بی‌خبریم... اینان از علمای اعلم، افضل، اولی و اورع هستند» (Mazandarani & Fazel). در ادامه نیز آمده است که برای این‌که عقاید این دسته از روحانیون موجب سستی در بین لشکریان نشود، دستور به عودت و ترک عرصه جنگ شدند (Mazandarani & Fazel).

تاریخ‌نگاری مذکور همچنین معتقد است که مقاومت مسلحانه بابیان در مازندران، تهدید انقلابی خطرناکی برای حکومت قاجاریه بود و قیام می‌بایست به هر شکل و بهانه ممکن از بین می‌رفت. لذا اتهامات بسیاری به فرقه بابیه از سوی مخالفان سیاسی و مذهبی آنان بسته شد. از جمله، این‌گونه تبلیغ می‌شد که بابیه نه‌تنها تهدیدی علیه حکومت، بلکه تهدیدی علیه اصول اسلام است (Amanat, 2011). در همین راستا، این‌گونه تحلیل می‌شود که مبارزه با بابی‌ها وسیله‌ای برای تقویت پیوندهای میان علما و حکومت قاجار در تمام سطوح بود (Amanat, 2011). ضمن آن‌که به‌طور جهت‌گیرانه این‌گونه نتیجه‌گیری دارند که تضاد میان ملاهای صاحب قدرت و بابیان نشان می‌داد که در آن زمان بابی‌ها در سمت درست تاریخ ایستاده‌اند (Sabahi, 2019). پژوهش‌های بهائی بر این باورند که در این شورش، بابیان از نیروهای دولتی و نیز مذهبی به‌طور توأمان شکست خوردند. آنان ناخواسته به روحانیت جانی تازه دادند؛ ملاها مردم را علیه بابیه تحریک می‌کردند و لشکر نظامیان هم به توپ و تانک مجهز شده و کار را بر بابیان سخت کردند (Sabahi, 2019; Vahman, 2009).

منابع مذکور همچنین نقش اختلافات داخلی را در ناکامی شورش قابل‌توجه می‌دانند. پناهنده شدن برخی اصحاب به قوای دولتی و متعاقباً انتقال وضعیت و اخبار قلعه، به‌عنوان یک عامل اثرگذار در شکست بابیه قلمداد می‌شود. ضمن آن‌که بیان می‌شود وعده‌ها و پیام‌های فرمانده عملیات، یعنی شاهزاده مهدی‌قلی‌میرزا، به رهبران و نیز اعضای بابیان نیز در این امر بی‌تأثیر نبوده است (Johnson, 1994; Kashani, 1949; Mohammad Hosseini, 1995). این اختلافات البته بعدها نیز ادامه یافت که خود به شکل‌گیری انشعابات دیگری انجامید. کاشانی معتقد است که اختلافات داخلی از همان واقعه بدشت آغاز شد که البته مبتنی بر واقعیات تاریخی است (Kashani, 1949). نقطه‌الکاف اعتراف دارد که از ۲۳۰ نفری که در آغاز وارد قلعه شدند، ۲۰۰ نفر بیعت کرده و ۳۰ نفر «ضعیف‌الاعتقاد» برگشتند (Kashani, 1949). حتی منابع بهائی، در توجیه قتل‌عام روستای همجوار قلعه و کشتن حدود ۱۳۰ نفر از اهالی روستا توسط بابیان، آن را به جدایی‌شان از بابیت، پس از گرویدن به آنان، نسبت می‌دهند. آنان به زعمشان «مهدورالدم» شناخته شده و قتلشان واجب بوده است (Kashani, 1949; Mirza Shirazi).

در خاتمه این مبحث، لازم به ذکر است که تاریخ‌نگاری بهائی نقش اقدام به فریب سیاسی نیروهای حکومتی نسبت به شورشیان بابی را حائز اهمیت می‌داند. فرماندهان نظامی با قسم دروغین به قرآن کریم، تضمین مکتوب در حاشیه سوره فتح مبنی بر «آشتی و دوستی» با مهر شاهزاده مهدی‌قلی‌میرزا ـ فرمانده عملیات و عموی ناصرالدین‌شاه ـ بر آن و به‌عنوان ضمانت، موجب تسلیم شورشیان شدند. ضمن آن‌که

توافق دارد اغوا و تطمیع اهالی قلعه توسط نیروهای بیرونی و به دفعات، در تضعیف روحیه برخی و حتی تسلیم شدنشان بی‌تأثیر نبوده است (Ahdieh, 2019; Zarandi).

علل نظامی

منابع بهائی در پرداختن به دلایل و زمینه‌های شکست شورش بابیه در مازندران، نقش عوامل نظامی را برجسته می‌دانند. اکثر منابع بهائی معتقدند که بابیان از سر ناچاری به قلعه شیخ طبرسی پناه بردند (Johnson, 1994; Zabihi Moghadam, 2002). قلعه‌ای که استحکامات ابتدایی داشت و لذا بابیان به ساختن حصارهایی در اطراف بقعه شیخ طبرسی و حفر خندق روی آوردند. چهار برج کوچک ساخته شد تا تفنگچیان در آن قرار گرفته و از قلعه محافظت کنند. در هر صورت، همگی متفق‌القول‌اند که استحکامات نظامی مناسبی برای دفاع، آن‌هم برای حدود هفت ماه، وجود نداشته است؛ تحلیلی که در حقیقت سعی دارد به رمزگشایی از علل شکست شورش بابیان بپردازد (Kashani, 1949; Mirza Shirazi; Mohammad Hosseini, 1995).

به روایت تاریخنگاری بهائی، به دستور ناصرالدین‌شاه از سرکردگان مازندران خواسته شد تا با تمام امکانات و ظرفیت با بابیان مبارزه کنند. لذا ادعا شده است که در آغاز، حدود چهار هزار نفر در یک کیلومتری بقعه شیخ طبرسی سنگر گرفتند (Mirza Shirazi). در ادامه نیز این‌گونه بیان شده است که در اواخر نیز از اطراف مازندران، ده تا دوازده هزار سرباز برای مبارزه با بابیان به قلعه شیخ طبرسی سرازیر شدند (Mazandarani & Fazel; Mirza Shirazi)؛ که البته با واقعیت‌های تاریخی فاصله بسیار دارد. در هر صورت، القای نابرابری نظامی به لحاظ تعداد جنگجو و تجهیزات در تحلیل شکست شورش و به‌عنوان یک عامل اثرگذار، در دستور کار تاریخنگاری بهائی قرار داشته است. همچنین این‌گونه ادعا شده است که علی‌رغم برتری قوای دولتی، تصرف قلعه ممکن نبود؛ فلذا از مرکز تقاضای ارسال توپخانه شد (Kashani, 1949; Mirza Shirazi).

تاریخنگاری مذکور معتقد است که گرچه با فتوای سید علی‌محمد باب مبنی بر این‌که بابیان به اصحاب قلعه ملحق شوند، لیکن به علت محاصره قلعه و بسته بودن راه‌ها، این امر چندان عملی نشد و حتی آنانی که در مسیر بودند، دستگیر شدند (Mazandarani & Fazel; Zarandi). در تحلیلی دیگر آمده است که معمولاً در جنگ‌های محاصره‌ای، حوادث و تحولات خارجی بر پیروزی یا شکست محاصره‌شدگان تأثیر مهمی دارد. قوای محاصره‌شده به‌تنهایی نمی‌توانند بر محاصره‌کنندگان پیروز شوند و تنها با کمک از بیرون، احتمال موفقیت وجود دارد؛ که البته در این حادثه تحقق نیافت (Mazandarani & Fazel; Zabihi Moghadam, 2002).

برخی منابع بهائی در توجیه شکست شورش بابیه در مازندران معتقدند که بابیان و رهبرشان، ملاحسین بشروئی، با جنگجویی میانه‌ای نداشتند (Ahdieh, 2019; Mirza Shirazi). البته تناقض در این رویکردها نیز قابل‌اعتناست. چنان‌که کاشانی، برخلاف دیگران، ملاحسین، رهبر شورشیان قلعه، را «اسدالله‌الغالب» لقب داده و او را جنگجویی می‌دانست که با حملات «حیدری» خود از کشته پشته می‌ساخت (Kashani, 1949). ضمن آن‌که آمده است که شورشیان «در تمام طول راه مازندران تا قلعه طبرسی مرتب در معرض حمله مأموران دولتی و مردم بودند. اما رشادت‌های ملاحسین در قلعه طبرسی، مسالمت‌جویی او را برای پژوهندگان تاریخ در پرده ابهام برده است» (Nikousefat, 2009). علاوه بر این، مؤلف کتاب «حضرت باب؛ شرح حیات و آثار مبارک و اصول اصحاب عهد الهی» از عصبانیت شاه قاجار و امیرکبیر از قوای دولتی سخن می‌گوید که هنوز نتوانسته‌اند «حریف مشتی ملا و طلبه رزم‌ندیده شوند» (Mohammad Hosseini, 1995).

یکی دیگر از عوامل شکست شورش بابیه، نابرابری و عدم توازن به لحاظ عِدّه و عُدّه در بین قوای شورشی و سرکوبگر ذکر شده است که با اختلافات آماری، مورد توافق اکثر نحله‌های تاریخنگاری در پرداختن به حادثه فوق است. البته تاریخنگاری بهائی، به نظر می‌رسد در یک رویکرد جانبدارانه، سعی کرده است در توجیه این شکست، تعداد قوای دولتی را بسیار بیشتر و بالعکس، شورشیان را کمتر از آمار واقعی نشان

دهد. چنان‌که به روایت محمدحسینی، اصحاب قلعه همه از علما و طلاب علوم دینی بودند و تنها یکصد و ده تن از آن‌ها قادر به حرب و دفاع از قلعه بودند. نیروهای دولتی هم عمدتاً و پیوسته حمایت نظامی می‌شدند (Mohammad Hosseini, 1995). فاضل مازندرانی نیز در یک آمار اغراق‌آمیز آورده است که در نهمین و آخرین نبرد با اصحاب قلعه، قریب به ده تا دوازده هزار نیروی نظامی و غیرنظامی از سپاهیان لاریجان، سوادکوه، بندپی، افاغنه و اشرفی (بهشهر)، دودانگه، بالارستاقی، سورتیجی و جماعت کرد و ترک از کل نواحی مازندران آمده بودند (Mazandarani & Fazel).

برخی روایت‌های بهائی سعی بر القای نابرابری فاحش امکانات بابیان با قوای دولتی دارند. چنان‌که ذبیحی مقدم بر این باور است که تعداد اسلحه و مهمات آن‌ها بسیار ناچیز بود و لااقل در آغاز جنگ‌ها، صرفاً هفت عدد تفنگ، تعدادی شمشیر و خنجر و محتملاً حدود پنج اسب داشته‌اند (Zabihi Moghadam, 2002). نقطه‌الکاف نیز دارایی نظامی اصحاب قلعه را صد اسب صدتومانی و پنجاه‌تومانی اعلان و در ادامه نیز می‌آورد که یک تاجر خراسانی به‌قدر پنج‌هزار تومان شال ترمه و فیروزه به همراه داشت (Kashani, 1949).[1]

در خصوص استعداد نظامی بابی‌ها در قلعه شیخ طبرسی، منابع بهائی سعی در تقلیل جمعیت آنان و محتملاً انعکاس نابرابری بین دو جبهه داشته‌اند. ضمن آن‌که شبیه‌سازی با ظهور را برای اثرگذاری هرچه بیشتر تداعی دارند. به‌طور مثال، نبیل زرندی در کتاب «مطالع‌الانوار» تعدادشان را ۳۱۳ نفر [برای شبیه‌سازی با یاران حضرت مهدی (عج)] ذکر می‌کند (Zarandi). تاریخ‌نگاری بهائی، به نظر می‌رسد در انعکاس اقدامات نظامی بابیان و در جریان شورش، بنا به دلایلی دست به اغراق و غلو می‌زند و روایت‌هایی را بیان می‌دارد که به نظر می‌رسد با منطق نظامی ـ جنگی و نیز ظرفیت‌های فردی مقداری فاصله دارد و عمدتاً هدف از آن، توجیه امدادهای غیبی ـ الهی و در حقیقت مشروعیت‌زایی برای این فرقه است (Zarandi). ضمن آن‌که ارائه تصویری از چهره‌های ترسو در جریان مخالف نیز در دستور کار قرار داشته است (Zarandi). ارائه آماری اغراق‌آمیز، نقد دیگری است که بر این نوع از تاریخ‌نگاری وارد است. به‌طور مثال، در تهاجم نخست اصحاب قلعه به قوای دولتی گفته شده است که ۴۳۰ نفر از قوای حکومتی به قتل رسیدند که نمی‌بایست چندان با واقعیت سازگار باشد (Zarandi). ضمن آن‌که این‌گونه ادعا می‌شود که هیچ‌کدام از بابیان در این نبرد کشته نشدند و صرفاً یک نفر مجروح گردید (Zarandi).

اغراق در استعداد و آرایش نظامی قوای دولتی در تاریخ‌نگاری بهائی به‌طور متعدد قابل‌تعقیب است. به‌طور نمونه، در مطالع‌الانوار و در توصیف جنگ ۲۵ محرم ۱۲۶۵ هجری، این‌گونه آمده است که «این‌طور صف‌آرایی که شاهزاده برای از بین بردن اصحاب قلعه کرده بود، تا آن وقت بی‌مثل و بی‌نظیر بود» (Zarandi). یا در جای دیگر آمده است که «هزار گلوله یک‌مرتبه آتش دادند... صدای آتش گرفتن هزار گلوله تا ده فرسخ رفت» که آمار اغراق‌آمیزی به نظر می‌رسد و احتمالاً برای توجیه شکست شورش در تحلیل نابرابری توانمندی‌های نظامی در دو جبهه به کار رفته است (Ahdieh, 2019; Zarandi). همچنین ارائه تصویری که به نظر می‌رسد با واقعیت فاصله بسیاری دارد، در دستور کار قرار داشته است. چنان‌که به وجود لشکری عظیم و سپاهی جرار، «قوه و لوازم بسیار و سواره بی‌شمار» (Zarandi)، تعبیه هفت سنگر به‌منزله خطوط دفاعی در اطراف قلعه (Zarandi) و نیز تمرین عملیات جنگی توسط قوای دولتی به‌طور روزانه، برای انعکاس توانمندی‌های فوق‌العاده آنان و محتملاً برای توجیه شکست نظامی شورش، اشاره شده است (Johnson, 1994; Mohammad Hosseini, 1995).

[1] . تاریخنگاری رسمی عصر قاجاریه به امتیازات و نقاط قوت قوای شورشی بابیه اشاره داشته و عملا در صدد انعکاس این واقعیت هستند که بابیان چندان هم در موقعیت مطلق ضعف و به لحاظ نظامی نبودند. چنانچه سپهر در این خصوص می آورد که در برخی موارد شرایط جوی و تاثیرات آب و هوایی به کمک اصحاب قلعه می آمد و عملیات نظامی را برای قوای دولتی دچار مشکل می کرد. ابرهای متراکم، برف سنگین همراه با بادهای سخت برای قوای دولتی که در اردو بسر می بردند، شرایط سخت ایجاد می کرد؛ گرچه برای اصحاب قلعه فرصت سازماندهی مجدد نیروها را به وجود می آورد(سپهر، ۱۳۷۷: ۲۴۷/۳). البته از دیگر سو تاریخنگاری بهایی معتقد است که مصادف شدن شورش با فصل زمستان تاثیر نامطلوبی بر آن و در نتیجه شکست آن داشته است(در این خصوص ر.ک.به: عهدیه، ۲۰۱۹: ۶۸).

برخی از مورخان بهائی، در رویکردی که به نظر می‌رسد به‌طور توأمان جانبدارانه و درعین‌حال اغراق‌آمیز است، نه‌تنها ظرفیت نظامی قوای دولتی را بسیار بالا اعلان کردند [که البته خود تناقضاتی در آمارشان مشاهده می‌شود]، بلکه در خصوص قوای شورشی نیز از سوی دیگر این سیاست را به کار بسته‌اند. به‌طور مثال، فاضل مازندرانی تعداد نیروهای مهاجم به قلعه را هفت هزار نفر سپاهی دانسته و بیان می‌کند که نیروهای دولتی هفت سنگر متین بستند. در عقب هر سنگر، هزار نفر تشکیل داده و به قلعه یورش می‌بردند. هفت شبانه‌روز حمله کردند و هر بار شکست خوردند.[1] یاران قلعه به تعداد ۳۱۳ نفر بیرون آمدند؛ سواره و پیاده، و تمامی هفت سنگر را گرفتند (Mazandarani & Fazel). در منابع دیگر نیز آمده است که «بابیان با فریاد یا صاحب‌الزمان از قلعه بیرون رفته، دشمن را تارومار می‌کردند» (Johnson, 1994; Zarandi).

تاریخنگاری بهائی سعی دارد مسلح بودن قوای دولتی به گلوله و گلوله‌باران شدید قلعه را در ایام محاصره، به‌ویژه در روزهای پایانی، به‌عنوان عاملی اثرگذار در شکست بابیان تحلیل نماید.[2] علاوه بر این، به‌مانند تاریخنگاری رسمی، تاریخنگاری مذکور نیز معتقد است که تأمین عراده‌های توپ و تجهیزات نظامی دیگر از تهران در سرنوشت جنگ اثرگذار بوده است (Zarandi). در همین راستا، قرار دادن توپ در بالای برج جدیدالاحداث، کاملاً موجب تسلط مهاجمان بر قلعه گردید (Zarandi).

پژوهش‌های مذکور همچنین می‌کوشند اتحاد نظامی بین قوای دولتی را در پیروزی‌شان علیه بابی‌ها مؤثر بدانند؛ زیرا در منابع رسمی و غیررسمی به اختلافات بین آنان و فرماندهانشان، به دلایلی چون رقابت و حسادت و نیز ترکیب مختلف قوای نظامی، اشاره شده است (Zarandi).

تاریخنگاری بهائی سعی دارد تا اختلافات داخلی نیروهای مهاجم را به‌طور اغراق‌آمیز و بیش از آنچه که بوده است، نشان دهد. به‌طور مثال، نقطه‌الکاف این‌گونه و به‌طور عام ادعا دارد که پس از مدتی، علما و طلاب برای نبرد با بابیان دچار تردید شدند.[3] لذا شاهزاده مهدی‌قلی‌میرزا، جهت عدم سرایت رعب و تردید علما به سایر قشون، ترتیب بازگشتشان را صادر کرد (Kashani, 1949).

تبلیغ فریب نظامی بابیان و نیز القای عدم رعایت اخلاق توسط مخالفان آنان، از علما گرفته تا امرای نظامی، در وفای به عهد و پیمان، در تحلیل علل شکست شورش بیان شده است (Zarandi). ضمن آن‌که تبلیغ رعایت اخلاق جنگی توسط بابیان و متقابلاً عدم رعایت آن توسط نیروهای حکومتی، خود شاید درنهایت می‌خواهد بستر فهم علل شکست شورش را تبیین نماید (Zarandi).

پژوهش‌های مربوطه در واکاوی علل شکست شورش سعی دارند به عوامل درونی نیز بپردازند. به‌طور مثال، برخی از آنان بر این باورند که ورود برخی به قلعه، که گرچه در ظاهر به‌عنوان همسو و البته به نظر می‌رسد جهت جاسوسی آمدند، در انتقال اخبار درون قلعه و وضعیت نظامی آنان به قوای دولتی بی‌تأثیر نبوده است (Zarandi). علاوه بر این، این‌گونه تحلیل دارند که نفاق و در حقیقت خیانت برخی از افراد قلعه در موفقیت قوای دولتی نقش اساسی داشته است. آنان اخبار محرمانه درون قلعه و وضعیت قوای شورشی را در اختیار فرماندهان دولتی قرار دادند (Zarandi). ضمن آن‌که به ناامیدی و سستی برخی از آنان نیز اشاره دارد (Zarandi).

تضعیف روحیه برخی از بابیان مستقر در قلعه و به دلایلی چون کشته شدن رهبران آن، از جمله ملاحسین بشروئی، و نیز وجود افراد ضعیف‌القلب و دچار نفاق و ترس، در منظومه فکری برخی از منابع تاریخنگاری بهائی در تحلیل شکست این شورش حائز اهمیت بوده است

---

[1] . تناقضات و تضادها در روایتهای تاریخنگاری بهایی و در خصوص چگونگی شورش بابیان قابل توجه است. به طور مثال برخی معتقدند که قوای دولتی در ۹ سنگر اسکان یافتند. ضمن آن که بابی ها در ۴ جنگ آنان را شکست دادند(محمدحسینی، ۱۹۹۵: ۴۴۵-۴۴۳؛ جانسون، ۱۹۹۴: ۲۹).

[2] . البته منابع رسمی از تجهیز قوای شورشی بابیه به تفنگ و گلوله ائداختنهای پیوسته علیه نیروهای دولتی حکایت دارند. موضوعی که در تاریخنگاری بابی-بهایی به نا به دلائلی کمتر بدان اشاره شده است(اعتضادالسلنه، ۱۳۶۲: ۵۷). محتملا عمده این تجهیزات در شبیخونها مختلف بدست آمده است.

[3] . البته این نکته غیر قابل انکار است که ترکیبات اجتماعی بابی ها بسیار متنوع و رنگارنگ بود و تعلیمات آنان در بین قشرهای مختلفی از جامعه ناراضی از نظم موجود در عصر قاجاریه-از جمله روحانیون- طرفدارانی داشت. ضمن آن که رهبران بابیه –از جمله در مازندران-عمدتا خود از روحانیون بودند(فروزش، ۱۳۹۶: ۶۴، ۶۶).

(Zarandi). منابع این‌گونه سعی دارند که بگویند کشته شدن ملاحسین بشروئی تأثیر زیادی در تضعیف روحیه بابیان و درنهایت در شکستشان داشته است (Zarandi). ضمن آن‌که به نظر می‌رسد این‌گونه القا می‌شود که بابی‌ها صرفاً سیاست دفاعی داشتند [محتملاً برای شبیه‌سازی با دوره پیامبر اسلام] و البته درنهایت، این حدس که خود این سیاست دفاعی در تضعیف موقعیتشان، لااقل در بعد نظامی، بی‌تأثیر نبوده است (Zarandi). لذا بی‌علت نیست که گاهی منابع بهائی، در یک رویکرد ارزشی، از عبارت «جهاد تدافعی» در توصیف آن استفاده کرده‌اند (Golpayegani; Zabihi Moghadam, 2002). بر پایه تواریخ بهائی، ملاحسین و بابیان همراه او که در مازندران گرفتار آمدند، هیچ‌گاه درصدد تصرف منطقه‌ای نبودند و هرگاه مورد حمله قرار گرفتند، از خود دفاع کردند (Nikousefat, 2009)؛ که خود البته صحت‌وسقم آن قابل‌تحلیل و درعین‌حال محل تردید خواهد بود. نیکوصفت مدت‌زمان محاصره قلعه را نه ماه دانسته و عنوان می‌کند که نیروهای دولتی در طول نه ماه، نه بار به بابیان حمله کردند (Nikousefat, 2009).

دلایل و زمینه‌های اجتماعی ـ مذهبی

تاریخ‌نگاری بهائی در رمزگشایی از شکست شورش بابی‌ها، علل اجتماعی ـ مذهبی را نیز در این حادثه دخیل دانسته و البته روایت تاریخی خود را، که متأثر از ایدئولوژی این فرقه است، اساس کار خود قرار داده است. پیش‌تر از همه معتقد است که ورود عناصر شیعی و تقیه کردن در جنبش بابی، باعث شکست اقدامات بسیاری شد (Sabahi, 2019). ضمن آن‌که برخی منابع بهائی اذعان دارند که بابیان مذهب را به‌عنوان پوششی برای اهداف سیاسی خود به کار بردند و هدف نهایی آن‌ها تغییر مذهب نبوده است، بلکه مقصدشان یک حرکت انقلابی بر ضد حکومت بود (Zabihi Moghadam, 2002).

پژوهش‌های بهائی بر این باورند که ظهور جنبش بابی و ادعای باب به مقام بابیت امام غایب و سپس ادعای صریحی که خود را مهدی موعود خواند، دشمنی مجتهدین اصولی را به دنبال داشت. این امر نه‌تنها خطر آشکاری برای مشروعیت عقیدتی علمای اصولی بود، بلکه اعتبار اجتماعی و منافع مادی‌شان را مورد تهدید قرار می‌داد (Amanat, 2011). مطابق منابع مذکور، رشد سریع فرقه بابیه را می‌توان در نارضایتی‌های گسترده مردم از استبداد دینی و سیاسی، بی‌اعتبار شدن دولت قاجار و روحانیت شیعه و فقر و نارضایتی گسترده مردمی جست‌وجو کرد؛ مردمی که برای نجات خود به اندیشه‌های نو نیاز داشتند. ازاین‌رو، نقش روحانیت شیعه در تحریک مردم و درباریان علیه بابیان را می‌توان در نخستین درگیری‌های ناخواسته بابیان و نیروهای دولتی دید. حتی گفته می‌شود بابیان قصد درگیری نظامی با دولت و روحانیون را نداشتند، اما دایره نفوذ و گسترش سریع فرقه جدید، هراس‌انگیز شده بود (Nikousefat, 2009). چنان‌که در فرمان ناصرالدین‌شاه به حاکم مازندران و برای سرکوبی بابیان این‌گونه آمده است که «در این باب زیاده از حد سعی کنید. این عمل بازیچه نیست؛ پای دین و مذهب در میان است» (Zabihi Moghadam, 2002). شاه قاجار در این نامه، فرقه بابی را بدعتی تازه می‌داند و قلع‌وقمع آن را از لوازم دین و ضروری مذهب و ملت خوانده است (Zabihi Moghadam, 2002). ضمن آن‌که پژوهش‌های بهائی بر این باورند که اساساً ترکیب قابل‌توجه روحانیون و طلاب در این فرقه به‌طور اعم و در شورش مازندران به‌طور اخص، خود از سوی علمای مذهبی عصر و به علت تضاد منافع، واکنش‌برانگیز بوده است (Forouzesh, 2017; Zabihi Moghadam, 2002). منابع بهائی ۶۰ درصد از جمعیت ادعایی ۳۶۰ نفر حاضر در قلعه طبرسی را از علمای مذهبی ـ به‌ویژه با رده پایین اجتماع و معمولی ـ می‌دانند (Amanat, 2011).

ذبیحی و دیگر نویسندگان با رویکرد بهائی معتقدند که تمایلات مذهبی عمیق شورشیان قلعه طبرسی بر دیدگاه‌های انقلابی و به مفهوم انقلاب اجتماعی تفوق داشته است (Zabihi Moghadam, 2002). ضمن آن‌که اگر نیات براندازانه داشتند، این فرصت با مرگ محمدشاه قاجار، عدم ثبات در کشور و بروز فتنه و اغتشاش به آن‌ها دست داده بود. لذا عملاً به دنبال چنین نیاتی نبودند (Adamiyat, 1982). به عقیده مورخان بهائی، حضور در قلعه طبرسی یک افتخار برای بابی‌ها محسوب می‌شد و برای خود مقام شهادت قائل بودند (Afnan, 1999). این امر

بی‌تردید برای روحانیت عصر که یکی از دوره‌های مهم تعامل با حکومت را به دلایل و منافع مختلف تجربه می‌کرد (Shamim, 2008)، غیرقابل‌پذیرش بود. ضمن آن‌که ارائه قرائتی متفاوت از قرائت رسمی از دین اسلام و مذهب تشیع، خود اساساً و ذاتاً نمی‌توانست در جامعه دوره قاجاریه و به‌ویژه از منظر روحانیون سنتی، بدون واکنش باشد. در همین راستا، تحریک ناصرالدین‌شاه و ارکان نوپای سلطنت وی مبنی بر خطر جدی شورش باب و لزوم برخورد جدی و درعین‌حال عاجلانه توسط چهره‌هایی چون سعیدالعلماء، در شدت عمل دولت مرکزی در سرکوب شورش بابیان بی‌تأثیر نبوده است (Zarandi).

مطالع‌الانوار سعی دارد بابی‌هراسی [ارائه چهره‌ای کاملاً منفی و هراسناک به‌عنوان دشمنان دین] و متعاقباً صدور فتوا توسط سعیدالعلماء را در مقاطع مختلف، در تحریک مردم نسبت به این جریان و ایجاد هیجان عمومی ضدبابی مؤثر بداند (Zarandi). متعاقباً نیز اشاره دارد که بخشی از مردم، از ترس غارت اموال خود و بر اثر این‌گونه تبلیغات سوء، به مقابله با شورش بابیه پرداختند (Zarandi).

توسل و تشبیه به تاریخ صدر اسلام و نیز نقاط عطف تاریخ تشیع و در حقیقت در جهت مشروعیت‌سازی خود، نمی‌توانست بدون واکنش تندوتیز از سوی روحانیت مخالف فرقه بابی و درنتیجه صرف انرژی مضاعف در سرکوب آن نباشد.[1] اصحاب قلعه، مبارزه خود را در راستای شبیه‌سازی با سیاست جنگی پیامبر اکرم (ص)، جهاد تدافعی می‌شمردند. تاریخنگاری بهائی بر این باور است که بابیان قلعه با آرمان‌ها و اعتقادات خود، تهدیدی برای طبقات صاحب قدرت و نفوذ جامعه بودند و همین مجادلات و مقابله بابیان و علما منجر به دخالت بر ضد بابیان شد (Zabihi Moghadam, 2002). محمدحسینی در کتاب «حضرت باب» سعی بر اثبات آن دارد و این‌گونه بیان می‌کند که در اثنای محاصره قلعه، شاهزاده در پیامی علت تجمع بابیان را جویا می‌شود. رهبر بابیان هدف خود را نه خیال سلطنت و نه اغتشاش، بلکه اعتقاد راسخ به ظهور موعود بیان می‌کند (Mohammad Hosseini, 1995).[2] در یک شبیه‌سازی دیگر و از سوی رهبران شورش اعلان گردید که ما اساساً سر جنگ با شما را نداشته و در مسیر عتبات ـ جهت زیارت ـ درگیر جنگ و منازعه شده‌ایم. حال نیز اجازه دهید تا از قلعه خارج شویم و به جهت زیارت برویم؛ که خود از منظر شبیه‌سازی با قیام امام حسین (ع) قابل‌استنباط خواهد بود (Golpayegani).

تبلیغ این امر که شورش بابیه در مازندران بر سر دین و درک حقیقت بود، خود نمی‌توانست از سوی علمای مذهبی عصر بدون واکنش باشد (Kashani, 1949). شاید به همین علت است که منابع بهائی معتقدند جنگ قوای دولتی با بابیان در قلعه شیخ طبرسی، نه بر اساس خواست صدراعظم و به دلایل سیاسی، بلکه بر اثر اصرار و پافشاری روحانیون بوده است (Nikousefat, 2009).[3] در همین راستا، پژوهش‌های بهائی معتقدند که گرویدن تعدادی از مردم مازندران، به‌ویژه در بارفروش (بابل)، به بابیت نیز در خشم روزافزون علمای مذهبی نسبت به آنان بی‌تأثیر نبوده است (Nikousefat, 2009). ضمن آن‌که منازعات خونین در بارفروش و نیز در مسیر خروج از مازندران، موجب تشدید این رویکردها گردیده است (Mazandarani & Fazel; Sepehr, 1998).

چنان‌که پیش‌تر بدان اشاره شد، تاریخنگاری مورد اشاره سعی دارد تسلیم شدن بابیان قلعه طبرسی را به فریب مذهبی و سوگند دروغ مرتبط سازد. سران سپاه و حاکم مازندران بر قرآن مبنی بر تأمین جانی بابیان خاتم زده بودند (Kashani, 1949; Nikousefat, 2009).

---

[1] . منابع بهائی در یک نگرش پیشداورانه و در نهایت این گونه نتیجه گیری می کنند که تضاد میان ملاهای صاحب قدرت و بابیان در آن زمان نشان می دهد که بابی ها در سمت درست تاریخ ایستاده بودند(ثابتی، ۱۳۹۸: ۱۴).

[2] . تاریخنگاری غیر بهائی نیز ضمن اعتراف به اختلاف بین فقهای شاخص مازندران در خصوص صدور فتوای کفر و مصداق آن، مبارزه توامان شورشیان بابی را با هر دو جناح دولتی و علمای مذهبی در شکستشان موثر می دانند. ظاهرا برخی علمای مازندران مانند ملا محمد حمزه شریعتمدار بر خلاف سعید العلما بابیه را تنها فرقه ای هم ردیف سنیان و صوفیان دانسته و ریختن خون آنان را دور از انصاف و عدالت و رضای خداوند می شمردند(ر.ک.به: مدرسی چهاردهی، ۱۳۵۱: ۱۶۶).مجتهد مذکور که خود از شاگردان شیخ احمد احسایی و مورد احترام دو نحله اصولی و اخباری بود، ظاهرا مدتی میزبان طاهر قرۀ العین در بارفروش بود(ر.ک.به: محمدحسینی، ۲۰۰۰: ۲۸۸).

[3] . آدمیت معتقد است که پس از مدتی بر همگان مسلم شد که کار بابیه از دعوت دینی فراتر رفته و به شورش سیاسی کشیده شد. لذا پیکار دولت با بابیان امری طبیعی می نمود. زمانی که بابیان موضع نظامی گرفته و دست به کشتار زدند، دولت به مقابله برابر با آنان دست زد(آدمیت، ۱۳۶۱: ۴۴۵).

البته برخی منابع این‌گونه مدعی‌اند که قدوس، رهبر بابی‌های باقی‌مانده در قلعه، به خدعه قوا واقف بود که خود از منظر قدسی‌سازی رهبرانشان قابل‌تفسیر خواهد بود. به‌طور مثال، در تاریخ جدید[۱] این‌گونه ادعا شده است که قدوس خود واقف بود که این سوگند خوردن «خدعه در ریختن خون مظلومان» است (Golpayegani; Mazandarani & Fazel). در توجیه آن نیز می‌آورد که زیرا بابیان قلعه، لشکر مقابل خود را اصحاب بنی‌امیه می‌شمردند که همواره به حیله‌گری شهره هستند (Mazandarani & Fazel). پژوهش‌های مذکور معتقدند که پس از مهر قرآن و تسلیم و خروج بابیان از قلعه، تقاضای خلع سلاح کامل بابی‌ها انجام شد (Johnson, 1994). فردای آن روز نیز به حکم شریعت و پشتوانه دولت، قتل بابی‌ها واجب دانسته شد (Nikousefat, 2009). علی‌رغم این‌که تاریخ جدید مدعی است که دولتیان قسم خوردند که «هر جایی که میل داشته باشید، در رفتن هیچ‌وجه ممانعت و مخالفت نخواهد شد» (Golpayegani). ضمن آن‌که سعی دارند تا این‌گونه القا کنند که باور ایمانی بابی‌ها به قرآن کریم، در ماجرای تسلیم شدن به قرآن کریم، در فریبشان مؤثر بوده است؛ ضمن آن‌که مهاجمان را به‌عنوان فریبکار و حیله‌گر، بدون باور و اعتقاد قلبی به دین و قرآن کریم معرفی کنند (Zarandi).

علل اقتصادی

شکست شورش بابیان مازندران، علاوه بر دلایل و زمینه‌های سیاسی، نظامی و اجتماعی ـ مذهبی، البته نمی‌تواند با علل اقتصادی بیگانه باشد. بی‌تردید پشتوانه‌های اقتصادی یک شورش، نقش اساسی در کامیابی یا ناکامی‌های آن می‌تواند داشته باشد. به‌خصوص این نکته مهم می‌بایست مدنظر قرار گیرد که شورش و در حقیقت محاصره شورشیان بابی در قلعه طبرسی، حدود نه ماه [حتی برخی مدت این غائله را تا یازده ماه، یعنی از خروج ملاحسین از مشهد، یعنی ۱۹ شعبان ۱۲۶۴، تا جمادی‌الثانی ۱۲۶۵ هم برآورد کرده‌اند] به طول انجامید که خود در قیاس با دیگر شورش‌های عصر قاجاریه متمایز می‌نماید (Mohammad Hosseini, 1995; Zabihi Moghadam, 2002).

تاریخ‌نگاری غیر بهائی، گرچه در خصوص محدودیت‌های معیشتی شورشیان بابی، به‌ویژه در ایام محاصره توسط قوای دولتی و مردمی، با تاریخ‌نگاری بهائی در کلیات توافق دارد، لیکن تاریخ‌نگاری اخیر، به دلایلی که چندان نیز فهم آن دشوار نیست، با غلظت بیشتری به آن پرداخته است. گاهی اعترافاتی دارند که شاید ذکر آن چندان به سود جریان مذکور نخواهد بود؛ از جمله آن‌که در این مدت، برای تأمین آذوقه خود به روستاهای اطراف حمله‌ور شده و مایحتاج خود را تهیه می‌کردند. حتی گاهی به قیمت آتش زدن و غارت غلات و احشام بوده است (Kashani, 1949; Mirza Shirazi). گرچه ذبیحی مقدم می‌آورد که بابیان بابت مایحتاج خود پول خوبی به اهالی همجوار پرداخت می‌کردند (Mohammad Hosseini, 1995; Zabihi Moghadam, 2002).

پژوهش‌های بهائی شرایط و وضعیت تغذیه شورشیان قلعه طبرسی، به‌ویژه در ماه‌های پایانی، را نامساعد توصیف کرده‌اند. ضمن آن‌که گاهی اشاره دارند که تعداد بابیان قلعه بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ نفر بوده است (Mirza Shirazi). شاید هم اساساً هدف از پرداختن به آن، توجیه شکست و درنتیجه تسلیم شدن آنان در جنگ حدوداً هفت‌ماهه با قوای دولتی ـ مردمی باشد. در همین راستا، اشاره دارند که در اندک زمانی آذوقه به اتمام رسید و بابیان به خوردن گوشت اسب روی آوردند (Ahdieh, 2019; Zarandi). در ادامه نیز می‌آورند که قوای دولتی آب را هم به روی اصحاب بستند [که شاید از منظر شبیه‌سازی با نهضت عاشورا قابل‌تحلیل باشد]. ضمن آن‌که خاطرنشان می‌سازند که نان هم نداشتند (Johnson, 1994; Mazandarani & Fazel). خوردن علف، به علت اتمام آذوقه، نیز گزارش گردیده است (Kashani, 1949; Nikousefat, 2009). حتی به روایت فاضل مازندرانی، خوردن چرم اسب نیز گزارش شده است (Mazandarani & Fazel). در روز پایانی محاصره هم این‌گونه گزارش دارند که هیچ غذایی نداشتند (Kashani, 1949; Mohammad Hosseini, 1995). فاضل مازندرانی معتقد

[۱] . پژوهش از سخاوت محمدحسین سلیمانی استادیار گروه تاریخ دانشگاه مازندران در اختیار نهادن نسخه خطی این اثر سپاسگزاری می نماید.

است که از آنجایی که «قوای دولتی نتوانستند از طریق محاربه و مقاتله بر بابیان فائق آیند، محاصره در مأکول و مشروب نمودند». وی در ادامه این‌گونه ادعا دارد که هر صبح و شام، صرفاً یک پیاله آب گرم خوراک آن‌ها بود (Mazandarani & Fazel).

منابع بهائی، مسدود شدن راه‌های مواصلاتی به قلعه توسط قوای دولتی را یکی از دلایل فقر غذایی آنان می‌دانند (Mazandarani & Fazel; Mohammad Hosseini, 1995). در ماه‌های پایانی محاصره و به روایت مطالع‌الانوار، «بعضی از اصحاب از قلعه بیرون می‌رفتند و به‌واسطه جمع کردن علف خشک از مزرعه‌ها، تا اندازه‌ای سد جوع می‌نمودند. گوشت اسب‌ها تمام شده بود و اصحاب از سد جوع، چرم زین‌ها را از ناچاری تناول می‌نمودند و علف‌های خشک را می‌جوشاندند و طوری می‌بلعیدند که سبب رقت بود. هر کس می‌دید، دلش به حال آن‌ها می‌سوخت...» در ادامه نیز می‌آورد که قوایشان سست و بدنشان نحیف شده بود (Zarandi). نوشته مذکور به مصرف علف پخته و استخوان جوشیده نیز اشاره دارد (Zarandi). پژوهش مذکور که به‌عنوان یکی از منابع مهم تاریخنگاری بهائیت شهرت دارد، گزارش‌های بیشتری در قیاس با دیگر منابع و در خصوص وضعیت اقتصادی ـ معیشتی شورشیان بابی ارائه می‌نماید. چنان‌که علاوه بر موارد پیش‌گفته، به چالش جدی بابیان در تأمین آذوقه، از جمله نان و غذا (Zarandi)، بی‌آبی (Zarandi) و فشار گرسنگی در نهایت درجه (Zarandi) اشاره شده است. گرچه برخی پژوهش‌های بهائی به این نکته اعتراف دارند که بابیان، به‌خصوص در نخستین مواجهه با قوای دولتی، مقدار زیادی خواربار، اسلحه و نزدیک به صد اسب به‌عنوان غنائم به دست آوردند (Zabihi Moghadam, 2002).

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش، که خود حاصل مطالعه آثار تبلیغی ـ رسمی بهائیت است، حکایت از آن دارد که تاریخنگاری بهائی، با رویکردی که بی‌تأثیر از ایدئولوژی آن نخواهد بود، سعی بر آن داشته است تا روایتی همسو با منافع فرقه خود از علل شکست شورش بابیه در مازندران عصر ناصری ارائه دهد. در همین راستا، ادبیاتی توجیه‌گرایانه، توأم با اغراق و غلو در روایت‌ها نسبت به این حادثه، در دستور کار قرار داشته است که درنهایت آن را از دیگر گفتمان‌های تاریخی این عصر و نیز دوره‌های بعدی متمایز می‌سازد. تاریخنگاری مذکور به لحاظ سیاسی، اختلافات داخلی، پناهندگی برخی از بابیان به قوای دولتی توأم با افشای وضعیت بابیان، مبارزه با دو جناح دولتیان و علمای مذهبی، فتاوای جهادی علما و تهدید مردم عادی در استنکاف از عمل به این فتواها، صدور فتاوای تکفیر بابیان و قتل آنان توسط علما و همراهی علما و طلاب با قوای دولتی را در این شکست مهم اثرگذار می‌داند؛ که البته با تاریخنگاری رسمی، به‌ویژه در وزن‌دهی به این عوامل، تفاوت فاحشی دارد. به لحاظ نظامی نیز معتقد است ممانعت از پیوستن مردم و پیروان بابیه به قلعه، به دلیل مسدود کردن تمام راه‌ها توسط نیروهای مهاجم، عدم توازن به لحاظ عِدّه و عُدّه، استحکامات نه‌چندان مناسب قلعه، برخورداری قوای دولتی از توپخانه، ورود تعداد قابل‌توجهی سرباز دولتی و داوطلب در روزهای پایانی نبرد در سرنوشت جنگ، مسلح شدن مردم به دلایل مختلف و فقدان آموزش نظامی بابیان اثرگذار بوده است. ضمن آن‌که اغراق در ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های مادی ـ نظامی نیروهای دولتی و در سوی دیگر، کمتربینی امکانات بابیان در این زمینه مشهود است. در بعد اجتماعی ـ مذهبی نیز اتخاذ تقیه شیعی و تبلیغ سیاست بابی‌هراسی را در این شکست پررنگ می‌داند. در زمینه اقتصادی، طولانی شدن محاصره، ممانعت از امدادرسانی به بابیان، اتمام آذوقه و بستن آب به روی محصورین در قلعه توسط نیروهای مهاجم قابل‌اعتناست. درنهایت و در یک نگرش کلان و بنیادین، ارائه تصویری مظلوم‌نمایانه از جریان بابیه، شبیه‌سازی اقدامات و عملکردهای آنان با تاریخ اسلام و تشیع و ارائه تصویری به‌دور از اسلام و تشیع و اخلاق از قوای سرکوب، در دستور کار تاریخنگاری مذکور و در تحلیل شکست آن قرار داشته است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

Adamiyat, F. (1982). *Amir Kabir and Iran*. Kharazmi.
Afnan, A. (1999). *Four Historical Treatises on Tahereh Qurrat al-Ayn*. Asr-e Jadid Institute.
Ahdieh, H. (2019). *Tahereh*.
Amanat, A. (2004). *Pivot of the Universe*. Mehregan.
Amanat, A. (2011). The Historical Roots of Anti-Bahai Sentiment in Iran. In F. Vahman (Ed.), *The Bahais of Iran: A Historical-Sociological Study*. Baran.
Etezad al-Saltaneh, A. M. (1983). *The Babi Sedition*. Babak.
Forouzesh, S. (2017). The Composition and Social Origins of the Babi Rebels with Emphasis on the Babi Uprising in Mazandaran, 1264-1265 AH. *History Research Journal*, *12*(46), 63-82.
Golpayegani, M. A. A New History. United States: University of Michigan.
Johnson, L. (1994). *His Honor Quddus*. Image International.
Kashani, M. J. (1949). *Nuqtat al-Kaf: The History of the Emergence of the Bab and the Events of the First Eight Years of the Babi Era*. Brill Press.
Mazandarani, M. A., & Fazel, M. *Zuhur al-Haqq* (Vol. 2).
Mirza Shirazi, L. Untitled History: A History of the Events of Mazandaran. London: Afnan Library.
Modarresi Chahardehi, M. (1972). *Shaykhism and Babism*. Foroughi.
Mohammad Hosseini, N. (1995). *His Holiness the Bab: His Life, Works, and the Principles of the Companions of the Divine Covenant*. Bahai Studies Institute.
Nazif, S. (2021). *The Babis and Naser al-Din Shah*. Literature Club.
Nikousefat, S. (2009). *Repression and Mass Killing of Religious Dissidents in Iran* (Vol. 1). Payam.
Sabahi, M. (2019). The Bab Is the Future of Iran. *Aasoo Notebooks: The Bab Two Hundred Years Later*(1).
Sadeghi Pari, M. (2018). A Critique of Bahai Historiography. *Fifteenth of Khordad Quarterly*, *15*(55), 133-145.
Sepehr, M. T. (1998). *Nasekh al-Tavarikh* (Vol. 1, 3). Asatir.
Shamim, A. A. (2008). *Iran during the Qajar Dynasty*. Behzad.
Vahman, F. (2009). *One Hundred and Sixty Years of Struggle against the Bahai Faith*. Asr-e Jadid.
Zabihi Moghadam, S. (2002). *The Incident of Shaykh Tabarsi Fort*. Asr-e Jadid.
Zarandi, N. *Matali al-Anwar*.